

Examen HAVO

2013

tijdvak 1
dinsdag 14 mei
13.30 - 16.30 uur

Nederlands

Dit examen bestaat uit 19 vragen en een samenvattingsopdracht.
Voor dit examen zijn maximaal 47 punten te behalen.
Voor elk vraagnummer staat hoeveel punten met een goed antwoord behaald kunnen worden.

Geef niet meer antwoorden (zinnen, redenen, voorbeelden e.d.) dan er worden gevraagd.

Als er bijvoorbeeld één zin wordt gevraagd en je antwoordt met meer dan één zin, dan wordt alleen de eerste zin in de beoordeling meegeteld.

't Is rot, maar vlees is zo lekker

(1) Jaren geleden zat ik aan een gezellig kerstdiner, waar traditiegetrouw mijn vleesloze menu ter sprake kwam. Op de vraag waarom ik geen vlees at, gaf ik voor het gemak de korte versie van mijn antwoord: “Ik houd van dieren.” De vragenstelster was hierover oprecht verbaasd:

“Maar wat is de zin van het leven van zo'n dier als we het niet eten?” Deze vraag sloeg mij op mijn beurt geheel uit het lood. “Huh?”, dacht ik, maar ik vond haar aardig, dus ik zei: “Uhhh... dezelfde zin als ons leven?” waarop ze mij alleen nog met stomheid geslagen kon aankijken.

(2) Hier kwamen twee werelden met elkaar in contact die volstrekt niets van elkaar begrepen. In haar wereld is er een hiërarchische ordening van soorten, met de mens bovenaan. De dieren zijn er voor de mensen, omdat het door de Schepper zo is bedacht of evolutionair zo is gegroeid. In mijn wereld is de mens niet superieur aan de dieren.

(3) Als er iets is waarin de mens zich werkelijk zou kunnen onderscheiden, dan is het een besef van goed en kwaad, inzicht in langetermijnbelangen en het vermogen daaraan meer waarde toe te kennen dan aan behoeftebevrediging op korte termijn. Dat zou ertoe moeten leiden dat de huidige vee-industrie, ook wel intensieve veehouderij of bio-industrie genoemd, per direct wordt gestaakt. Waarom gebeurt dat dan niet en waarom blijven weldenkende mensen dan toch gewoon vlees eten? In de wereld waarin we met z'n allen leven, is de gangbare bedrijfsvoering in

deze sector alleen al om puur egoïstische redenen niet meer houdbaar.

45 Het is immers inmiddels wel duidelijk dat we met onze vleesconsumptie “de tak afzagen waarop we zitten”, zoals Maarten 't Hart het onlangs zei in het televisieprogramma *Zomergasten*.

(4) Een bekende reactie op deze overwegingen is: “Ja, maar vlees is zo lekker, hè?” Dat dat ene woord ‘lekker’ voldoende is om dierenwelzijn, milieu, klimaat en derde wereld in één klap weg te vegen, geeft aan waar wij ons als ‘superieure’ soort werkelijk bevinden op de beschavingsladder. Net als de dieren worden we primair gestuurd door het lust-onlust-principe: “Ik wil het fijn hebben en graag nu meteen.”

(5) De neiging om onprettige of lastige situaties te vermijden is een niet weg te denken onderdeel van onze instinctenuitrusting. Het opofferen van onze genoegens en ons gemak ten behoeve van belangen op terreinen die verder van ons bed zijn – klimaat, milieu, volksgezondheid, dierenwelzijn en derde wereld – vereist het gebruik van hersendelen die in de evolutie als laatste zijn ontstaan en die onbenut blijven als ‘lekker’ onze leidraad is.

(6) Net als andere sociale dieren zijn mensen best in staat hun kortetermijnbehoeftes te overstijgen ten behoeve van ‘hogere’ collectieve doelen. We zetten geregeld onze individuele behoeftes opzij om het gezellig te houden of we werken aan een vervelende klus in het belang van onze afdeling of vereniging. Dit

85 zijn voorbeelden van sociale di-
lemma's, keuzes tussen individueel
en collectief belang, waarbij we ons
coöperatief gedragen: we offeren ons
persoonlijk belang op voor het collec-
90 tieve belang. In kleine groepen
spreekt dit vanzelf: als je de groep
benadeelt, is dat slecht voor ieder-
een, dus uiteindelijk ook voor jezelf
en voor de goede verstandhoudin-
95 gen. Hoe groter en minder hecht het
collectief echter is, des te minder
zichtbaar zijn de gevolgen van indivi-
duële keuzes. Persoonlijk belang
krijgt de overhand en coöperatief ge-
100 drag moet dan worden afgedwongen
door regelgeving. Denk daarbij aan
belasting betalen voor collectieve
voorzieningen of een kaartje kopen
voor de trein. Als die regels ontbre-
105 ken, dan kiezen we voor eigenbelang
en dat is in onze samenleving regel-
matig te zien.

(7) In onze evolutionaire geschie-
denis hebben we de meeste tijd ge-
110 leefd in kleine gemeenschappen van
vijftig tot hooguit honderd mensen,
zodat coöperatief gedrag vanzelf tot
stand kwam. Door de huidige groot-
schaligheid is inmiddels de relatie
115 van het individu tot het collectief on-
duidelijk en anoniem geworden. Dit
wordt ook geïllustreerd door de vee-
industrie. Wie vlees eet, merkt er
niets van dat het dier een kort, ellen-
120 dig leven heeft gehad, dat vlees het
meest milieu- en klimaatvrien-
delijke onderdeel is van ons hele
voedselpakket en dat enorme hoe-
veelheden landbouwgrond in de
125 derde wereld worden gebruikt om
voer voor ons vee te telen.

(8) Stel dat dit allemaal gebeurde in
ons eigen land op kleine, overzichtel-
ijke schaal en dat mensen in hun
130 achtertuin varkens zouden houden in
kleine donkere hokken, op rooster-

vloeren zonder stro. De burens verder-
op en hun kinderen hebben honger,
want hun tuin wordt gebruikt om het
135 varkensvoer te verbouwen, waardoor
ze zelf nauwelijks eten hebben. De
varkenspoep wordt uitgestrooid over
de hele wijk en vervuult het water van
alle bewoners. De varkenshouders
140 zitten ondertussen vrolijk te barbe-
cuen en zeggen: "Tja, rot voor de
anderen, maar het is gewoon lekker!"
(9) Als je het zo voorstelt, is het dui-
delijk dat de vleeseters – in deze
145 analogie: wij westerlingen – asociale
lomperiken zijn. In *Het lekkerste dier*
vindt Sylvia Witteman¹⁾, die zelf
graag vlees eet: "Wie nu nog
varkensvlees uit de bio-industrie
150 koopt, verdient het om de rest van
zijn leven met veertig mede-asocia-
len in een stilstaande lift te worden
opgesloten en gevoederd te worden
met doodgekookte elleboog-
155 macaroni." Maar in onze 'beschaafde'
samenleving worden de vleeseters
niet publiekelijk in Wittemans lift te
schande gesteld, want de dieren zijn
volledig aan het oog onttrokken.
160 Bovendien is onze relatie tot de an-
dere gedupeerden, de mensen in de
derde wereld en de generaties na
ons, diffuus.

(10) Dit betekent niet noodzakelijk
165 dat je asociaal en immoreel bent als
je vlees eet. Mensen kunnen immers
ook gewoon onwetend of dom zijn,
waardoor ze de gevolgen van hun
keuzes niet ten volle beseffen; zeker
170 zolang de voorlichting over de gevol-
gen van vleesconsumptie op het hui-
dige armzalige niveau blijft. Er is
echter een groot schemergebied
tussen dom zijn en jezelf dom hou-
175 den door niet even stil te staan bij
ongemakkelijke waarheden.

(11) Een grote groep hoogopgeleiden
in onze samenleving eet vlees uit de

vee-industrie en heeft niet het excuus
180 van werkelijke domheid. In de univer-
siteitskantine zie ik verreweg de
meeste docenten en studenten gretig
opscheppen van kroketten en vlees-
waren en de meeste van onze lands-
185 bestuurders happen onbekommerd
mee bij de jaarlijkse barbecue op het
Binnenhof. De conclusie lijkt gerecht-
vaardigd dat al deze mensen hun
persoonlijk comfort belangrijker vin-
190 den dan de hoge en onomkeerbare
kosten die hun keuzes voor anderen
teweegbrengen.

(12) Dit komt voornamelijk doordat
zoveel mensen het doen en iedereen
195 onbedoeld meehelpt om de bestaan-
de situatie te handhaven. Kranten en
tijdschriften bevatten recepten met
vlees en culinair journalisten smullen
zonder enige schaamte publiekelijk
200 van ossenhaasjes en lamskoteletjes.
Omdat iedereen het doet, is het
'normaal'. We sussen elkaar in slaap
door het er niet over te hebben en
elkaars gedrag te accepteren. Men-
205 sen die zich er druk over maken of
kritische vragen stellen, worden ge-
zien als 'emotioneel', lastig of bet-
weterig. Ideologische dwarsliggers
krijgen signalen dat hun gedrag sto-
210 rend of op zijn minst hoogst onge-
zellig is, dus houden ze vaak maar
hun mond.

(13) De vleeseters zeggen tegen
zichzelf: "Wat kan ik eraan doen? De
215 boeren en de politiek bepalen hoe
ons eten wordt geproduceerd. Als het
echt zo erg was, zou de overheid wel
ingrijpen." Op hun beurt denken de
boeren en leveranciers dat de con-
220 sument het zo wil, omdat dier- en
milieuonvriendelijke vleesproducten
en zuivel goed verkopen. De over-
heid grijpt evenmin in, omdat kiezers
koopkrachtplaatjes veel belangrijker
225 lijken te vinden dan dieren, milieu en

derde wereld. Dat is wat hun koop-
en stemgedrag laat zien. Op deze
manier leven we met z'n allen in een
staat van *pluralistic ignorance*²⁾: we
230 hebben allemaal het idee dat als het
echt zo erg was, iemand anders er
wel iets aan deed. Als iedereen het
accepteert, dan zal het toch wel
meevallen?

(14) In de psychologie is dit ver-
schijnsel ook bekend uit onderzoek
naar het omstandereffect: hoe meer
mensen getuige zijn van een nood-
situatie (bijvoorbeeld een vechtpartij,
240 drenkeling, brand), des te kleiner is
de kans dat iemand in actie komt.
Iedereen wacht af wat anderen doen
en daardoor trekt iedereen de con-
clusie dat het kennelijk wel meevalt,
245 anders zou iemand wel iets doen. In
het geval van de vee-industrie komt
daar nog het gevoel bij dat je als in-
dividu machteloos staat tegenover
iets wat zo alomtegenwoordig is.
250 Veel mensen plaatsen wel sluime-
rende vraagtekens bij hun vlees-
consumptie, maar hebben niet het
idee dat hun eigen gedrag iets uit-
maakt: het druppel-op-de-gloeende-
255 plaat-gevoel. Om gevoelens van
machteloosheid te vermijden probe-
ren ook welwillende, betrokken men-
sen er maar liever niet aan te den-
ken.

(15) Zo zetten de diverse miskleunen
van de mensheid zich onbelemmerd
voort, want, zoals Edmund Burke³⁾
ooit zei: "Er is maar één ding nodig
om het kwade te laten zegevieren:
265 dat goedwillende mensen niets
doen." Ik denk niet dat de meeste
miskleuners zo ongelooflijk dom of
asociaal zijn. Ik denk dat de meesten
van ons die sluimerende vraagtekens
270 op de achtergrond wel kennen, maar
meestal wandelen we eroverheen,
gemakshalve meedeinend in de vaart

der volkeren. Dat is buitengewoon
jammer, want mensen zijn diep in
275 hun hart vaak niet zo stom en aso-

ciaal als ze zich gedragen. Ook
vleeseters niet.

naar: Roos Vonk

uit: de Volkskrant, 28 augustus 2010

noot 1 Sylvia Witteman: schrijfster van onder meer columns en kookboeken

noot 2 pluralistic ignorance: een situatie waarbij een meerderheid van leden van een groep
een norm verwerpt, maar ten onrechte veronderstelt dat de meeste andere
groepsleden de norm accepteren

noot 3 Edmund Burke: Ierse filosoof en politicus (1729-1797)

Tekst 1 't Is rot, maar vlees is zo lekker

De eerste alinea van een tekst kan onder meer de volgende functies hebben:

- 1 het introduceren van het onderwerp
- 2 het trekken van de aandacht van de lezer
- 3 het vermelden van de directe aanleiding voor het schrijven van de tekst

- 1p 1 Welke functies heeft de eerste alinea van de tekst 't Is rot, maar vlees is zo lekker'?
- A 1 en 2
 - B 1 en 3
 - C 2 en 3
 - D 1, 2 en 3
- 1p 2 Met welk begrip kan de functie van alinea 2 ten opzichte van alinea 1 het beste getypeerd worden?
- A constatering
 - B definitie
 - C gevolg
 - D tegenstelling

Hieronder staan, in willekeurige volgorde, vijf kopjes die in de tekst 't Is rot, maar vlees is zo lekker' gebruikt zouden kunnen zijn:

- 1 Gemeenschappelijke of persoonlijke belangen?
- 2 Waarom mensen nog vlees eten
- 3 Gevoelens van onmacht
- 4 Onwetendheid of onverschilligheid?
- 5 De vleeseter eet bewust onbewust

- 1p 3 Welk van deze kopjes zou het beste passen boven alinea 6?
- 1p 4 Welk van deze kopjes zou het beste passen boven alinea 10?

"In de wereld waarin we met z'n allen leven, is de gangbare bedrijfsvoering in deze sector alleen al om puur egoïstische redenen niet meer houdbaar." (regels 40-44)

- 1p 5 Welke zin geeft de betekenis van deze uitspraak het beste weer, gezien de rest van de tekst?
- A Als we zo blijven doorgaan met het houden van dieren, zal de vee-industrie ons steeds minder opleveren.
 - B De vee-industrie levert ons veel voordelen op, dus we moeten ervoor zorgen dat die niet failliet gaat.
 - C Het is van groot belang dat we in de huidige vee-industrie beter voor onze dieren zorgen.
 - D We zullen ons leefklimaat mogelijk ernstig beschadigen, als we doorgaan met vlees eten uit de vee-industrie.

In alinea 4 tot en met 6 staan twee verschillende verklaringen centraal voor het feit dat we vlees blijven eten ondanks alle nadelen die de productie van vlees volgens de tekst met zich meebrengt.

- 3p **6** Geef in eigen woorden beide verklaringen.
Gebruik voor je totale antwoord niet meer dan 35 woorden.

In alinea 5 worden belangen op vijf terreinen opgesomd die “verder van ons bed zijn”: die van klimaat, milieu, volksgezondheid, dierenwelzijn en derde wereld.

- 1p **7** Welke **vier** van deze belangen worden in de tekst uitgewerkt?

“Als je het zo voorstelt, is het duidelijk dat de vleeseters – in deze analogie: wij westerlingen – asociale lomperiken zijn.” (regels 143-146)

- 3p **8** Wat maakt deze analogie, beschreven in alinea 8, duidelijk, gezien de rest van de tekst?
Gebruik voor je antwoord niet meer dan 30 woorden.

- 1p **9** Met welk begrip kan de functie van alinea 10 ten opzichte van alinea 9 het beste getypeerd worden?

- A gevolg
- B nuancering
- C tegenstelling
- D voorwaarde

“In *Het lekkerste dier* vindt Sylvia Witteman, die zelf graag vlees eet: ‘Wie nu nog varkensvlees uit de bio-industrie koopt, verdient het om de rest van zijn leven met veertig mede-asociale in een stilstaande lift te worden opgesloten en gevoederd te worden met doodgekookte elleboogmacaroni.’” (regels 146-155)

- 2p **10** Leg uit dat dit citaat van Sylvia Witteman **niet** strijdig is met het feit dat zij graag vlees eet.
Gebruik voor je antwoord niet meer dan 20 woorden.

- 1p **11** Welke volgorde doet het meest recht aan de gedachtegang in alinea 11 tot en met 14?

- A aanleiding – gevolgen – afweging
- B conclusie – voorbeelden – verschijnsel
- C verschijnsel – verklaringen – conclusie
- D voorbeelden – toelichting – aanbeveling

In regel 39 is sprake van weldenkende mensen.

- 1p 12 Welke **drie** van de onderstaande groepen mensen behoren volgens alinea's 10 en 11 in ieder geval tot deze weldenkende mensen?

Noteer de nummers van je antwoord.

- 1 kiezers van een politieke partij
- 2 docenten aan de universiteit
- 3 leveranciers van vlees
- 4 politici
- 5 studenten

“Veel mensen plaatsen wel sluimerende vraagtekens bij hun vleesconsumptie (...)” (regels 250-252)

- 3p 13 Leg uit waarom deze vraagtekens sluimerend zijn.
Gebruik voor je antwoord niet meer dan 20 woorden.

Volgens de tekst kunnen mensen die vlees uit de vee-industrie blijven eten in drie groepen worden verdeeld. Hieronder volgen twee groepen:

- 1 mensen die asociaal zijn
- 2 mensen die dom of onwetend zijn

- 1p 14 Wat is de beste omschrijving van de derde groep mensen?

- A mensen die de misstanden in de vee-industrie niet willen zien
- B mensen die uit principe geen vegetariër willen worden
- C mensen die makkelijk te beïnvloeden zijn
- D mensen die niet van dieren houden

- 1p 15 Welke van onderstaande uitspraken geeft de hoofdgedachte van de tekst “’t Is rot, maar vlees is zo lekker’ het beste weer?

- A Mensen zouden eerder stoppen met het eten van vlees uit de vee-industrie, als ze beter voorgelicht zouden worden over de misstanden in de vee-industrie.
- B Veel hoogopgeleiden kunnen tegen beter weten in vlees uit de vee-industrie niet laten liggen, omdat ze worden aangestuurd door psychologische en biologische mechanismen.
- C Veel verstandige mensen blijven, ondanks dat ze beter zouden moeten weten, vlees uit de vee-industrie eten en dat zou moeten veranderen.
- D Wanneer welwillende mensen de enorme schade die de vee-industrie het milieu toebrengt, aan den lijve zouden ondervinden, zouden zij stoppen met het eten van vlees.

tekstfragment 1

Stoppen met vlees eten als protest tegen dierenleed is dom. Het gaat er namelijk niet om of het dier voor je wordt gedood, maar hoe het heeft geleefd. Dat betoogt Jenna Woginrich, voormalig vegetariër en nu een biologische boer, vandaag in *The Guardian*. Haar theorie: vegetariërs zijn geen klanten van veehouders en daarom zullen veehouders niet naar hen luisteren. Maar als je bereid bent meer te betalen voor een biefstukje afkomstig van een koe die goed behandeld is, dan zal de vleesindustrie diervriendelijker worden. Woginrich ziet de vork dus als stempotlood. Je bepaalt zelf in welk stukje vlees je je vork plant. Vegetariërs, daarentegen, zijn 'niet-stemmers'. Pacifisten die het strijdtoneel verlaten hebben. Ondertussen gaat de industrie gewoon verder met het mishandelen van beesten, want vleeseters zullen er altijd zijn. Daarom doen vegetariërs er beter aan hun principes te vertalen naar economische wetmatigheden. "Als wreedheid slecht voor de handel is, dan zal de handel simpelweg veranderen", aldus Woginrich. Als consumenten een hogere kwaliteit van leven eisen, dan zullen dieronvriendelijke meststallen een zwarte bladzijde worden in ons agrarische verleden. "Het is tijd om weer aan te schuiven", zegt Woginrich tegen vegetariërs. "Verschuil je niet in het konijnenhol. Als je iets wilt betekenen, moet je het konijn eten."

naar: www.nrc.nl, 19 januari 2011

In de hoofdtekst staat: "De vleeseters zeggen tegen zichzelf: 'Wat kan ik eraan doen? De boeren en de politiek bepalen hoe ons eten wordt geproduceerd'." (regels 213-216)

- 2p 16 Citeer uit tekstfragment 1 de **twee** zinnen die stellen dat de vleesetende mens wel degelijk invloed kan uitoefenen op de huidige vleesproductie.

tekstfragment 2

Lieve mensen, ik heb een mededeling van huishoudelijke aard. Dat klinkt als een onbenullig bijzaakje, maar dat is het niet. Het is een beslissing voor mijn leven en daar hebben ook mijn vrienden en familie mee van doen.

Ik las namelijk *Dieren eten* van Jonathan Safran Foer. En als klap op de vuurpijl het essay *'t Is rot, maar vlees is zo lekker*, afgelopen zaterdag in *de Volkskrant*.

(...)

Ik at al weinig vlees en als ik vlees at, dan bij voorkeur biologisch. Maar heel streng in de leer was ik niet. Als vrienden iets lekkers hadden gekookt met vlees, vroeg ik niet of het biologisch was. Dat zal ik vanaf nu wel doen. Als het dan van een dier is dat een afgrijselijk leven heeft gehad en een gruwelijke dood, dan eet ik het helaas niet op.

Ik wil en kan mijn ogen niet meer gesloten houden voor de verschrikkingen in de vleesindustrie. Verschrikkingen die ik allang ken – net zoals ieder van mijn familie en vrienden die allang kent. Hoe kan ik zonder mezelf barbaars te noemen een dier eten in de wetenschap dat het zoveel geleden heeft? Leed door toedoen van een industrie die wereldwijd nog zoveel meer leed berokkent. En schade aan het milieu, want de vleesindustrie is veel schadelijker voor het milieu dan de transportsector, om maar wat te noemen.

Dus bij dezen. Ik zweer het plechtig: “Ik zal nooit meer fabrieksvarken, plofkop, kiloknallerkoe of ander bio-industrieel vlees eten.”

naar: reactie op het artikel van Roos Vonk, op www.meike.nu, 31 augustus 2010

tekstfragment 3

Samen met andere hoogleraren had ik een pleidooi voor een duurzame veeteelt ondertekend, een initiatief van Roos Vonk. In een e-mailwisseling hadden Roos en ik elkaar besnuffeld, want ik sta nou niet bepaald als veganist bekend, maar gelukkig waren Roos en ik het er al snel over eens dat een verantwoord stukje vlees af en toe best mag.

Van die nuance was echter niets meer over in het essay dat Roos op 28 augustus in *de Volkskrant* publiceerde. Volgens Roos zijn vleeseters “asociale lomperiken” die zich dom houden voor de ongemakkelijke waarheid.

Laagopgeleide stumpers kunnen het ook niet helpen (...), maar universitaire vleeseters zouden zich kapot moeten schamen. Tja, dan ben je niet meer voor duurzame veeteelt, maar tegen veeteelt, als je het mij vraagt.

naar: reactie van Marcus Huibers op het artikel van Roos Vonk, de Volkskrant, 9 september 2010

Uit de tekstfragmenten 2 en 3 blijkt dat de schrijvers van de reacties de boodschap van de hoofdtekst op iets verschillende manieren hebben opgevat.

- 3p 17 Op welke manier heeft de schrijver van tekstfragment 2 de boodschap opgevat, en op welke manier de schrijver van tekstfragment 3? Gebruik voor je antwoord niet meer dan 35 woorden.
- 1p 18 Tot welke lezersgroep is de tekst 't Is rot, maar vlees is zo lekker' vooral gericht?
mensen die
- A besluiten om uit medelijden met de dieren vegetariër te worden
 - B niet weten dat er van alles fout gaat in de vleessector
 - C vlees blijven eten ondanks hun besef van de misstanden in de vee-industrie
 - D zich niets aantrekken van de milieuschade en het dierenleed dat de vee-industrie veroorzaakt
- 1p 19 Hoe kan het schrijfdoel van de tekst 't Is rot, maar vlees is zo lekker' het beste getypeerd worden?
als
- A activerend
 - B beschouwend
 - C betogend
 - D uiteenzettend

Vertrouwen... dé opgave van het komende decennium

(1) Politici deugen niet, wetenschappelijke claims over klimaatopwarming geloven we niet meer, bankiers strijken alleen maar bonussen op. We leven in een *low trust*-samenleving, terwijl vertrouwen nu juist het smeermiddel is van een soepel functionerende samenleving. Sinds de bankencrisis is het herontdekt als het fundament van de markt, sinds de politieke crisis als het fundament van de politiek en sinds de vaccinatiecrisis als het fundament van de (preventieve) gezondheidszorg. Vertrouwen wordt dan ook hét trefwoord van het komende decennium. Maar het is zo glibberig als paling, breekbaarder dan een zeepbel en kwetsbaarder dan liefde.

(2) Het vertrouwen in onze volksvertegenwoordiging is weg, constateerde *De Telegraaf* naar aanleiding van een enquête op internet. Vierennegentig procent van de stemmers wantrouwde de Tweede Kamer, volgens de redactie omdat 'er onvoldoende geluisterd werd naar de burger'. Veel vertrouwen in

medeburgers was er overigens ook niet: 69 procent vond dat burgers zelf meer interesse in politiek moeten tonen.

(3) Wantrouwen bestaat trouwens niet alleen bij burgers, maar ook bij beleidsmakers. Veel professionals in de publieke sector voelen zich slachtoffer van 'geïnstitutioniseerd wantrouwen'. Daarmee doelen ze op de overdreven gedetailleerde wijze waarop zij verantwoording moeten afleggen over hun werk. Overigens vinden veel politici en ambtenaren burgers verwend, emotioneel en wispelturig. Menig bestuurder of politicus klaagt hierover, zij het meestal onder vier ogen tijdens de borrel na een bijeenkomst waarin net het belang van burgerparticipatie benadrukt is.

(4) Ook de wetenschap is het slachtoffer van het om zich heen grijpende wantrouwen. Wetenschappelijke claims over klimaatopwarming treden we met ongeloof tegemoet. Burgers zien het nut van vaccinaties niet in en trekken

de motieven van de overheid, wetenschap en farmaceutische industrie in twijfel.

(5) Zelfs het bedrijfsleven wordt gewantrouwd. Zelfs? Daarvan bestaat toch allang het beeld dat iedereen vooral aan zichzelf denkt? Inderdaad, maar steeds minder mensen vertrouwen er nog op dat het najagen van het eigenbelang zichtbaar, al is het dan via een onzichtbare hand, bijdraagt aan het algemene belang. Vooral bankdirecteuren en andere 'grote graaiers' moeten het tegenwoordig ontgelden. Zij bleven doodgemoedereerd hun bonussen opstrijken terwijl zij en hun bedrijven faalden, de financiële markten inzakten en de belastingbetaler mocht opdraaien voor hun falen.

(6) De vertrouwenscrisis is deels het gevolg van de toegenomen democratisering. Met het afbrokkelen van het gezag is dat ook gebeurd met het vertrouwen: de burger vertrouwt de pastoor, de politicus, de dokter en de wetenschapper niet langer. Hij eiste – en kreeg – meer transparantie. Daardoor is nu beter te zien hoe zij falen. De ruchtbaarheid aan de misstanden en vervolgens de schandalen die bijvoorbeeld de katholieke kerk teisteren, zijn het gevolg van meer openheid en van minder ontzag voor de gezagsdragers, zoals Ian Buruma betoogde in *de Volkskrant*.

(7) Nog belangrijker is dat veel partijen het vertrouwen actief hebben ondermijnd. Van links tot rechts moest de burger vertrouwen op wantrouwen. "Vertrouw ons niet", riep de overheid, in een poging mensen zelf meer verantwoordelijk te maken voor hun leven. De 'kritische' burger etaleert zijn wereldwijsheid inmiddels door iedereen te wantrouwen die suggereert uit publiek belang te handelen. Er moest dan wel vertrouwen zijn op de markt, maar al-

leen maar omdat de markt zelf een systeem van georganiseerd wantrouwen is: "Is dit niet te duur?", "Is dit wel de beste kwaliteit?" Iedereen houdt vanuit zijn eigen belang het eigenbelang van de ander in de gaten, met als verondersteld gevolg het algemeen belang.

(8) Een totaal andere oorzaak van wantrouwen is vermoedelijk dat veel mensen niet het idee hebben veel aan de samenleving te kunnen veranderen. Een kweekvijver voor wantrouwen wordt gevormd door een gevoel van machteloosheid en door angst. Het gevoel dat je je eigen leven niet in de hand hebt, nergens iets aan kunt doen en dat anderen almachtig zijn, maakt dat die anderen overal voor aansprakelijk worden gesteld. In een recent onderzoek naar visies van actieve burgers op burgerschap komt dat gevoel van machteloosheid overduidelijk naar voren. Wantrouwen zou dan ook best een symptoom van falend zelfvertrouwen kunnen zijn.

(9) Vertrouwen komt te voet, maar gaat te paard. Herstel van vertrouwen gaat niet via één of twee grote gebaren, maar via vele bescheiden stappen. Een eerste stap is je realiseren dat vertrouwen een daad is, in het besef van onzekerheid en risico's. Vertrouwen vereist de bereidheid je lot in andermans handen te leggen vanuit de erkenning dat je niet overal zelf baas over kunt zijn. Vertrouwen vergt dus een zekere naïviteit. Er zijn per definitie geen garanties dat je vertrouwen niet misbruikt zal worden. Na twee decennia eisen van 'keiharde garanties', is het lastig om je een beeld te vormen van risico-acceptatie. Toch zal dat opnieuw geleerd moeten worden.

(10) Een volgende stap is bezinning op de vraag hoe er binnen democratische verhoudingen opnieuw vormgegeven

kan worden aan vertrouwen. Een deel van de oplossing zal erin bestaan meer realistische verwachtingen te koesteren. Als bijvoorbeeld beseft wordt dat wetenschappers geen allesweters zijn, maar mensen die tastend en falend voorwaarts gaan, dan voel je je minder belazerd wanneer ze meningen herzien of data verschillend interpreteren. Iets soortgelijks geldt voor de politiek. Deelgenoot zijn en meedoen zaait vertrouwen, zo luidt een oude les in de politicologie. Als burgers meer betrokken worden bij de praktijk van het bestuur, heeft dat onmiddellijk gevolgen voor hun inzicht in de marges van beleid en politiek. Doordat hun verwachtingen realistischer worden, leren ze dat blind wantrouwen jegens bestuurders even kortzichtig is als blind vertrouwen. Iedereen moet leren om gezag tijdelijk toe te kennen. Dat betekent dat niet langer altijd, op ieder moment en overall transparantie geëist moet worden.

(11) De burger moet zich ook herbezinnen op het belang van discussiëren en argumenteren, want dat wordt nauwelijks nog gedaan. Anti-autoritair denken is doorgeschooten: niemand heeft méér gelijk dan een ander. Vooral op internet is het publieke debat geworden tot een publiek riool waar iedereen zijn mening kan droppen zonder argumenten te geven en zonder argumenten van anderen in overweging te nemen. Ook elders zijn echte argumentatie en uitwisseling van meningen schaars. Hoogstens economische argumenten tellen nog: is een voorstel betaalbaar, is het goed voor de economie? (Ethische) argumenten over de kwaliteit van het bestaan tellen nauwelijks. Men is bang dat het aanmatigend is om een mening te hebben over de mening van een ander, dus uit men wel zijn eigen mening, maar toetst die niet aan de mening van

anderen. Men vermijdt discussie, die er immers op gericht is te overtuigen of overtuigd te worden. Zo blijft de ander een *black box*: iemand die om wat voor reden dan ook een andere mening heeft. Maar als we niet weten waaróm iemand iets vindt, hoe kunnen we die persoon dan vertrouwen? Alleen wanneer je argumenten uitwisselt in een open en serieuze discussie, wordt vertrouwen geschapen.

(12) Herstel van vertrouwen vereist ten vierde: inzien dat publiek belang en altruïsme bestaan en de moeite waard zijn. Vertrouwen is alleen mogelijk als er geloof aan ten grondslag ligt. Je kunt bestuurders of vaccinatieartsen alleen vertrouwen als je wilt geloven dat zij door meer bewogen worden dan door louter eigenbelang. Dit sluit aan bij het reëel bestaande altruïsme: veel mensen willen heus wel iets voor een ander betekenen en willen graag deel uitmaken van een groter geheel en bijdragen aan een groter verhaal.

(13) Ten slotte: burgers wantrouwen het gezag van de overheid of andere instanties vooral als dat gezag niet aanspreekbaar is en als ze niet weten met wie ze te maken hebben. Vele burgers lijken in de praktijk wel degelijk vertrouwen te hebben in de concrete professionals met wie ze te maken hebben, signaleerde de Nijmeegse socioloog en filosoof Bas van Stokkom onlangs. De burger vertrouwt de wijkagent omdat die nabij genoeg is om menselijk te zijn en dus ook een reëel beeld heeft van zijn macht en onmacht. Dat brengt een zekere vergevingsgezindheid met zich mee, in tegenstelling tot afstandelijke, onbereikbare en anonieme instituties aan wie de burger eerder geneigd is almacht toe te schrijven. Falen zij, dan wordt dat veel eerder geïnterpreteerd als gevolg van opzet. Het wantrouwen van burgers te-

genover instanties wordt gevoed doordat deze vaak niet aanspreekbaar zijn. Vaak is in onze kapot georganiseerde samenleving een dozijn mensen verantwoordelijk, maar is toch niemand aanspreekbaar. Bij herstel van vertrouwen hoort het spreekwoord 'Liever één aanspreekbare in de hand dan tien in het dossier'. Aanspreken moeten we overigens niet verwarren met afrekenen. Wie aanspreekbaar is, verdient vertrouwen, ook als hij soms domme dingen doet.

(14) Vertrouwen hoeft niet blind te zijn. Het is zelfs de vraag of dat goed zou zijn. Blind vertrouwen is net zo heilloos als blind wantrouwen. We zouden ons meer moeten realiseren dat vertrouwen alleen maar sterker wordt van kritische vragen op gezette tijden. Daar horen dan wel vertrouwenwekkende signalen op te volgen. Zo vertrouw je ook je geliefde, vrienden en collega's – niet door een schriftelijk rapport van alle daden en gedachten per minuut, maar doordat je merkt dat ze betrouwbaar zijn.

*naar: Evelien Tonkens en Tsjalling Swierstra
uit: Filosofie Magazine 6, 2010*

Tekst 2 Vertrouwen... dé opgave van het komende decennium

18p 20 Maak een goedlopende samenvatting in correct Nederlands van maximaal **200** woorden van de tekst 'Vertrouwen... dé opgave van het komende decennium'.

Zorg ervoor dat deze samenvatting begrijpelijk is voor iemand die de oorspronkelijke tekst niet kent.

Uit je samenvatting moet duidelijk worden:

- welke crisis zich in de huidige samenleving voordoet, waarom deze crisis voor de samenleving een probleem is en op welke maatschappelijke terreinen zij plaatsvindt;
- wat de oorzaken zijn van het ontstaan van deze crisis;
- welke stappen worden voorgesteld om uit deze crisis te komen;
- welke aanbeveling gedaan wordt om deze crisis te boven te kunnen komen en welke voorwaarde daarbij geldt.

Bronvermelding

Een opsomming van de in dit examen gebruikte bronnen, zoals teksten en afbeeldingen, is te vinden in het bij dit examen behorende correctievoorschrift, dat na afloop van het examen wordt gepubliceerd.